

EMILIO GENTILE • Faşist Kimdir?

EMILIO GENTILE 1946'da İtalya'da doğdu. Roma La Sapianza Üniversitesi'nde modern tarih profesörüdür. Aralarında *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi* (2001), Renzo De Felice. *Lo storico e il personaggio* (2003), *E fu subito regime. Il fascismo e la marcia su Roma* (2012), *Il capo e la folla* (2016) kitaplarının olduğu, İtalyan faşizminin ideolojisi ve kültürü, totalitarizm ve siyasal din kavramı üzerine birçok kitap yayımladı. *Demokrasilerde Halk Her Zaman Egemendir! (Yalan!)* başlıklı kitabı (çev. Volkan Çandar) 2017'de İletişim Yayınları tarafından yayımlandı.

Chi è Fascista

© 2019 Gius. Laterza & Figli

İletişim Yayınları 3003 • Politika Dizisi 210

ISBN-13: 978-975-05-3068-5

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnu Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EMILIO GENTILE

Faşist Kimdir?

Chi è Fascista

ÇEVİREN
Betül Parlak

TANIL BORA'NIN ÖNSÖZÜYLE



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Türkiye’de Faşist Sıfatının Serencamı · TANIL BORA 7

Yazarın Notu 43

GİRİŞ

Ebedi Döngü: Faşizm 45

1 Faşizm Hiç Var Olmadı 57

2 Faşist: Kime? 65

3 Antifaşist Faşist 83

4 20. Yüzyılın Faşisti ya da Sahte Yüzüncü Yıl 105

5 Totaliter Faşist 123

6 Ya Faşist Değilse? 139

SONSÖZ

Faşizm Nedir: Tarihsel Bir Harita 163

FAŞİZME DAİR KAYNAKÇA 167

İSİM DİZİNİ 169

Türkiye’de Faşist Sıfatının Serencamı

TANIL BORA

Faşizmi tarihte kalmış ‘antika’ bir olay olarak görmek bir uçtaysa, her otoriter ve baskıcı rejimi faşistlikle itham etmek de öteki uçtur. İlk uç, genellikle sağın meylettiği, ikinci uçsa genellikle solun kapılabildiği bir eğilim. İki uç da, faşizm karşısındaki duyarlılığı köreltme riski taşıyor. Faşizmi nevi şahsına münhasır, geçmiş gitmiş bir tarihsel olay saymak, onun bire bir tekerrürüne değilse bile, benzeri sonuçlara yol açabilecek olan hareketler ve ideolojik öğeler karşısında insanları duysuz ve atıl kılabilir. Ayrıca faşizmden ilhamla geliştirilip rafineleştirilmiş iktidar tekniklerini kanıksamaya, hatta bunların farkına bile varmamaya yol açabilir. Her nevi otoriter, totaliter, baskıcı, ırkçı, antisemitist, anti-entelektüalist, şiddeti yücelten vb. vakaya “faşist” ithamını yapıştırmaksa, kavramı sulandırırken, yalancı çoban meselindeki gibi, bu vahim ikazın artık bir skandal ve alarm etkisi yaratmaz hale gelmesiyle sonuçlanabilir.

Faşizmin “sıradan” veya “gündelik” denilen tezahürleriyle ilgili olarak da gözetmek lazım bunu. “Faşizan” dediğimiz ideolojik ve fiili tutumlar vardır. Bunlar ortada faşist bir ha-

reket veya rejim yokken de, faşizme müsait bir zemin yaratabilirler. Bir mikro toplumsal ilişki ortamının, belki bir anlayışına da olsa, faşistçe bir iklimin etkisine girmesine sebep olabilirler. Bunlara karşı tetikte olmak gerekir ama ya iş, elinizdeki kitapta Emilio Gentile'nin söylediği gibi, şu noktaya varırsa: “Cezalandıran baba, sınıfta bırakan öğretmen, zorbalık yapan öğrenci, ceza kesen zabıta, tarafsız olmayan hakem faşisttir.”

Emilio Gentile, bu kitapta “faşist” teriminin istismarına karşı uyarıda bulunuyor. Tarihsel faşizmin mirasını benimseyen, onu ilham alan bir devlet ve ulus anlayışını hayata geçirmek isteyen faşist hareketlerin var olduğunu ve onlara “faşist” demek gerektiğini söylüyor. Ancak “faşist” kavramının bayağılaştırılmasının, “antifaşist güçlerin zayıflamasına katkıda bulunarak demokrasiye zarar verdiğine” dikkat çekiyor. Farklı kisvelerle dönüp dönüp gelen “ebedî faşizm” tezini benimsemiyor Gentile. “Her yerde faşist göreceğim saplantısıyla, hakikaten gerçek olan, aklınıza hangi kisveye bürünmüş haliyle gelirse gelsin faşizmle herhangi bir ilgisi olmayan ve demokrasi için acil tehlike oluşturan diğer tehditlerden dikkatin uzaklaştırılması tehlikesi” karşısında uyarıda bulunuyor.

Özellikle tarihsel faşizmin tecrübesinden geçmiş ülkelerde “faşizm” tanımının uluorta kullanılmasına itiraz edenler, bunu, o “klasik”-faşist rejimlerin gerçekleştirdiği korkunç zulüm ve kırımların –başta Holokost olmak üzere–, kurbanlarına saygının da bir gereği sayarlar.

Gentile, faşizm teriminin enflasyonist bir şekilde yayılmasına, o terimi dünyanın her yerinde her türlü aşırı sağcılığı tanımlamak için kullanan uluslararası komünist hareketin de katkıda bulunduğunu söylüyor. Dahası, Nazilerin iktidarı arifesinde Komintern sosyal demokratları, 1970’lerdeyse Maoocular ile Sovyetler Birliği çizgisindeki komünistler karşılıklı birbirlerini “sosyal faşistlikle” karalamışlardı.

Faşizm teriminin aşırı yayılmasının bir başka nedeni, faşizmin, sonradan ona benzetilen, onu hatırlatan totaliter eğilimli hareket ve rejimlerin ilk tarihsel tecrübesini teşkil etmesidir. Bu, faşizm bir çeşit *jenerik ad* mahiyetine bürünmesine yol açmıştır. Gentile, bu tarihsel tecrübeyi yani İtalyan faşizmini analitik bir dikkatle, “efradımı cami, ağyarına mani” bir şekilde anlatıyor.

Faşizmin böyle genel, jenerik bir tanım haline gelebilmesinde, onu tekâmül ettiren ve tarihsel faşizmi ‘kemale erdiren’ nasyonal sosyalizmin de dolaylı etkisi olduğunu düşünebiliriz. Neden jenerik ad, tarihsel faşizmin en güçlü ve vahim örneğini teşkil eden nasyonal sosyalizm değil de faşizm olmuştur? Gerçi, alanın kimi uzmanları, mesela Zeev Sternhell, faşizmle nasyonal sosyalizmi aynı başlık altında ele almamak gerektiğini düşünürler. Nasyonal sosyalizm, ‘başka’ bir şeydir onlara göre. Sternhell, nasyonal sosyalizmde farklı biyolojik ırkçılığın mutlaklaşmasında görür. Bu farkın, iki akımı kavramsal olarak başkalaştırmaya yeterli olmadığını düşünenlerdenim. Fakat işte tam da bu fark, faşizm ile nasyonal sosyalizm arasındaki, kimilerine göre nitelik kimilerine göre derece farkı, faşizm kavramının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş olabilir. Nasyonal sosyalizm, dehşet verici bir mantıkî uç noktadır, şeytanî bir “mükemmellik” düzeyi olarak tecelli etmiştir; faşizm, ona nazaran esnektir, görece ‘hamdır’. Nitekim Nazilerin de faşizmi “gevşek” ve “oportünist” bulduğunu biliyoruz. Velhâsıl, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da, faşizmin had safhası olarak nasyonal sosyalizme benzetmenin ‘ağır’ görünebileceği vakaları, görece genel, ‘ham’ bir tanım olarak “faşizm”le karşılamak daha makul görünmüş olabilir. Başka deyişle, nasyonal sosyalizm tecrübesi, faşizm kavramını benzetmelere ve genellemeye müsait daha esnek bir kategori durumuna ‘düşürmüş’ olabilir.

Gentile'nin kitabının ilhamıyla Türkiye'ye bakalım, Türkiye'de faşizm kavramının 'aşırı-kullanım' biçimlerini bir tarayalım.

“Faşo Ağa” ve Türkiye’de “ebedî anti-faşizm”¹

Atıf Yılmaz'ın 1978'de gösterime giren *Kibar Feyzo* filminde Kemal Sunal'ın canlandırdığı kahramanın “Faşo Ağa” repliği, kendince bir şöhrete ulaşmıştır. Kemal Sunal hâlâ bıkılmayan filmlerinde, saf ve kaba tavrıyla siyasî ve toplumsal “çarpıklıkları” adeta farkında olmadan hicveden, böylece halkın sağduyusunu temsil eden bir tip çizmişti. *Kibar Feyzo*'da, ağasını “Aha, bizim Maho vallah faşodur,” diye tanımlar. Karşısındakinin “Faşo nedir lo?” sorusuna şu tariflerle karşılık verir: “Böyle puşt kimin [gibi], ibne kimin...” İlk bakışta, “faşist”in ‘genel’ bir ağır hakaret sözüne dönüşmesinin örneğidir bu replik; adi, aşağılık, rezil gibi bir şeydir veya basitçe *kötü, çok kötü, en kötü*. Kavramın sulanmasının, Gentile'nin bulamayacağı kadar komik bir örneği. Beri yandan, genel hakaretin hedefinin, En Kötü'nün suretinin top- rak ağası olduğunu ıskalamamalıyız. Filmin 1978 yapımı olduğunu hatırlamalıyız. Kemal Sunal tipi, yani basit, cahil, saf ve yoksul halk, ağayı ve onun suretinde egemen sınıfları çok kötü, rezil, aşağılık (“puşt, ibne...”) görüyordu; “faşist,” hatta onun sol jargondaki kısaltması olan “faşo” lâfı da kulağına çalınmıştır. Bunun siyaseten En Kötü'nün ifadesi olduğunu anlamış ve bu ‘genel hakareti’ ağasına yakıştırmıştır. Bu bakımdan, “faşist” ithamının yaygınlaşmasının, popülerleşmesinin, bir siyasî uyanışla birleştiğini, hatta uyanışın bir ‘aleti’ olabildiğini düşündürür bize. Belki, Gentile'nin

1 Yazının bu kısmı, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce / Cilt 8: Sol*’da (İletişim Yayınları, İstanbul 2018, 4. baskı) yer alan “Türkiye solunda faşizme bakışlar” başlıklı makalenin kısaltılarak biraz değiştirilmiş biçimidir.

hesaba katmadığı bir işlev. Tabii, zamandan zeminden bağımsız düşünülemez bir işlev; 1970’li yılların muazzam kitlesel siyasileşme atmosferinden söz ediyoruz. “Faşo ağa” örneğinde yakalanmış momenti ebedileştiremeyiz, oradaki etkili popüler kullanımın da yine ‘yalama olma’ riski var.

Gentile, “faşist” ithamının sulanmasına yol açacak kadar yaygın kullanılmasına “ebedî anti-faşizm” diyor – bunu özellikle solun bir problemi olarak gördüğünü anlıyoruz. Türkiye’de solun “ebedî anti-faşizminin” seyrine kabaca bir göz atalım. Bu seyrinde, faşizm kavramının “ebedileştirilmesi” etrafındaki tartışmaları da göreceğiz.

Türkiye solunda faşizmin gündemde geniş yer tuttuğu üç dönem olmuştur: İkinci Dünya Savaşı yılları, 1970’ler ve 12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrası. Bu dönemlerde –özellikle ilk ikisinde– faşizmi ‘deşifre etmek’ ve anti-faşist tutum almak, bizzat solun varlık koşulu hükmündedir. Her şeyden önce, faşizm, solun ‘bekasına’ dönük açık bir tehdit oluşturduğu için böyledir. Buna bağlı olarak, –özellikle 70’lerde– anti-faşist söylem, solun kendini anlatmasının (meşrulaştırmasının ve popülerleştirmesinin) zeminini oluşturmuştur. Türkiye’nin siyasal düşünce dünyasında ve toplumsal ortamında faşizmin gerek teşhis edilmesinde, gerekse ona karşı bir teyakkuz yaratılmasında, solun çok önemli katkısı vardır.

Solun faşizmi tahlilinde, dönemler boyunca izi sürülebilecek zaaf lar da eksik değildir. Bu zaaf ları şöyle sıralayabiliriz: Analitik çabanın zayıflığı, ‘skolastik’ yaklaşım; faşizmin hayatî önemdeki bir vasfı olan kitle dinamiğiyle yüzleşmemek; ‘yerli’ faşist dinamiğin tamamen makro etkenlere (oligarşi, büyük sermaye vs.) ve “dış mihrakların” etkisine (1940’larda Almanya, 1960 sonrasında ABD) indirgenerek, komplocu bir görüşle açıklanması; özellikle 70’lerde, *anti-faşizme* tabi hale gelme tehlikesinden kaçınılamaması...

Andığımız üç döneme biraz daha yakından bakalım.

Klasik faşizmlerin hüküm sürdüğü İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Komünist Partililer, Komintern'in 7. Kongresi'nde benimsenen geniş cephe stratejisi doğrultusunda, tek-parti CHP'nin kendi totaliter-faşizan yönelimlerini de görmezden gelerek, ırkçı-faşist çizgideki Türkçü hareketin nüfuzunu kırma çabasına odaklanmışlardı. Türkçülüğü devletin ana rotasına ve Kemalizme aykırı sapkınlıklar olarak yorumlayarak, gözden düşürmeye çalıştılar. 1943'te Faris Erkmann imzasıyla yayımlanan, aslında TKP önderlerinden Reşat Fuat Baraner'in kaleme aldığı *En Büyük Tehlike!* broşürü, bu stratejinin tipik bir icrasıdır.² "Millî Türk davasına aykırı bir cereyanın içyüzü" altbaşlığını taşıyan broşür, Kemalizmi ve milliyetçiliği hararetle sahiplenerek; Türkçülerin ve Nazi/Alman sempaticanlarının ırkçı görüşlerini, totaliter eğilimlerini, harp taraftarlıklarını bu temelde gayrimeşru ilan eder. Onlar, "iyi, yüksek, hakiki milliyetçiliğin haslet ve vasıflarından yoksun", "hakiki Türklüğe" aykırıdır.

Şunu muhakkak teslim etmek gerekir ki, 1940'ların ortalarında çoğunlukla TKP'li olmak üzere sol-sosyalist yazarların neşriyatı, anti-faşizmin, dönemin mahdut 'kamuoyu'nda belirli bir karşılık bulmasını sağlamıştır. Bu fasılda özellikle Sabiha Sertel'in yazılarını anmak gerekir.

Faşizmin siyasal ve örgütsel olarak emperyalizm tarafından güdümlenen, ideolojik yönden "yabancı", velhâsıl tümüyle *dışsal* bir olgu olarak kodlanması, bu dönemden itibaren kalıcılaşacaktır. Bu kodlama, faşizm ile Tek-Parti rejimi, Kemalizmin totaliter veçhesi ve genel olarak milliyetçilik arasındaki geçişlilikleri perdelediği gibi, faşizmin toplumsal-sınıfsal kaynaklarının analizine de ket vuracaktır. TKP'nin büyük "sapkınlık" Dr. Hikmet Kıvılcımlı 'bile', Türkiye'de bir faşist hareketin aktüel hale geldiği 1960'lar/70'ler dönümün-

2 Reşat Fuat Baraner, "En Büyük Tehlike!", *Ülke*, 1, 1977, s. 221-57; [orijinali: Faris Erkmann imzasıyla, Ak-Ün Matbaası, İstanbul 1943].

de, faşizmi, onun vatanperverliğinin, milliyetperverliğinin *lafta* olduğunu vurgulayarak, Türk faşistlerinin “Türk vatanını yabancı Finans-Kapital ordularına teslim etmeye hazır sahtekârlar” olduğunu söyleyerek teşhir etme çabasıdadır.³

1960’ların ilk yarısında, TKP ve mücavir alanında faşizm kavramının kullanım tarzında müthiş bir ‘sallapatalılık’ gözlenir. TKP’nin sesi olan Bizim Radyo, 27 Mayıs darbesini ilk anda “faşist darbe” olarak tanımlamıştı. Sonraki yıllarda, 27 Mayıs’a hayırhah yaklaşılrken, Adalet Partisi’nin “faşist program”ından söz ediliyordu. 1964/1965’te AP’nin iktidara gelmesi ihtimali, “faşizm tehlikesi” olarak anılabilmişti.⁴ Ancak faşizm kavramını bol keseden dağıtan TKP, güdümlü bir otoriter “ara rejim”in kurulduğu 12 Mart 1971 askerî müdahalesini daha rezervli tanımlayacak; topyekûn faşizmden değil de, “faşist biçimi yöntemler, faşist biçimi sıkıyönetim, faşist biçimi baskı”dan söz edilecekti.

Aslında, Türkiye’de solun ve sosyalizmin bir kitleselleşme ve meşrulaşma mecrası bulduğu 1960’larda faşizm meselesi, öncelikli bir tartışma konusu değildi. Hatta, devrimci akımın oluştuğu ’68 eşiğinde, faşist bir hareket olarak örgütlenen ülkücülerin saldırıları şiddetlendiğinde dahi, faşizm meselesi devrim stratejilerine ilişkin tartışmaların gölgesindeydi. Faşizm meselesinin âcilleşmesi, 12 Mart 1971 askerî müdahalesi ve rejiminin sonucudur. Olağan rejime geçiş ve devrimci hareketin daha güçlü biçimde toparlanmasının ardından, ülkücü hareketin de kitleselleşmesi ve rejimin istikrarsızlığını sürdürdüğü bir ortamda politik kutuplaşmanın tırmanıp şiddetlenmesi, faşizm tehdidinde ve faşizmin niteliğine ilişkin tartışmalara ehemmiyet kazandırdı.

3 Hikmet Kıvılcımlı, “Deccal kapımızı nasıl çalıyor?”, *Proleter Devrimci Aydınlık* 6-7-8, 1970. (<http://www.comlink.de/demir/kivilcim/eserler/>)

4 Erden Akbulut (der.), *TKP MK Dış Bürosu - 1965 Tartışmaları*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2004, s. 35, 113, 122.

1960'larda solun yaygınlaşmasının belli başlı aktörlerinden olan Türkiye İşçi Partisi, faşist saldırıları, faşist hareketlerin gelişmesini elbette sorun etmekle beraber, rejimi faşizm olarak tanımlamamıştı. Parti lideri Aybar, 12 Mart'ın "partilerüstü" hükümetinin sola dönük şedit baskısı üzerine, "Solu yasaklayan rejimin adı faşizmdir," açıklamasında bulundu.⁵ 1969 sonunda Aybar'la yolları ayrıldıktan sonra doktriner "bilimsel sosyalist" bir çizgiye giren –ve TKP'yle etkileşimi yoğunlaşan– TIP, 1970 yılı sonunda faşizm sorununu birinci gündem maddesi yapmış, "Faşizme Hayır" kampanyası başlatmıştı. Genel Başkan Behice Boran faşizme gidişin alâmetlerini şöyle sıralamıştı: İşçi sınıfının mücadelesinin gelişmesinden ve politik bilinç kazanmasından duyulan derin ürküntü; işçi sınıfı dışındaki sınıf ve tabakalara da yönelen baskı ve şiddet; Kürt halkına karşı ırkçı ve şoven bir milliyetçilik anlayışıyla baskı yapılması.⁶

Faşizm tehlikesi, 1970'ler boyunca gerek –1971'de kapatılan TIP'in devamı olan– "yeni" TIP'in, gerek onunla rekabet halindeki TSİP'in (Türkiye Sosyalist İşçi Partisi) gerekse TKP'nin temel gündem maddelerinden biri olmaya devam etti – 1980'e doğru neredeyse tek gündem maddesi haline geldi. TKP, önderi İ. Bilen'in ifadesiyle "Faşizm pencere(ler) den bakıyor" uyarısını hep yineliyordu. TKP, bu alarmizm doğrultusunda, faşizme karşı "Ulusal Demokratik Cephe" (UDC) önerisini ortaya attı, "MHP kapatılsın!" talebini yaygınlaştırmaya çalıştı. İ. Bilen, faşizme karşı silahlı mücadele yürüten ve bu mücadeleyi bir devrim stratejisiyle bağlantılandıran "goşist" hareketleri de "halkın can güvenliğini üç-beş silahlı serüvencinin bekçiliğine bırakmak ya da

5 Akt. Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 276.

6 Akt. Sadun Aren, *TIP Olayı 1961-1971*, Cem Yayınları, İstanbul 1993, s. 141-145.

can güvenliği için yapılan eylem birliği örgütlenmelerini, silahlı ayaklanma örgütleriymiş gibi çarpıtmak”la suçlamaktaydı. TKP, UDC stratejisi çerçevesinde, faşizm tehlikesine karşı CHP’yi ‘berkitmeyi’ esas alıyordu. Esasen faşizme ilişkin “resmî” Enternasyonal tezlerinin yinelenildiği Sovyetik kampta, TİP çevresinde, görece bir kuramsal çabadan bahsedilebilir. İç koşulların rolünü reddeden veya küçümseyen “goşist” unsurlar eleştirilmekle beraber; 1930’ların/40’ların, faşizmi *dışsallaştıran* bakışı terk edilmiş değildir: Bağımlı ülkelere, “emperyalizmin yerli gericilikle kurduğu işbirliğine dayan[arak] ihraç edildiği” söylenir. Bu tanımda kilit bir etkenin de, faşizm tehdidinin Sovyetler Birliği’nin bekası açısından anlamlandırılması olduğu, gözden kaçmamalıdır – ki bu da bir çeşit *dışsallaştırma*dır.⁷

Behice Boran, 1970’lerin son yıllarındaki konuşmalarında egemen sınıfların “tam boy faşizme” geçiş özlemini duyduklarından fakat güçlerinin buna yetmediğinden söz eder.

1960’lar/70’ler dönümünden itibaren, TKP-TİP-TSİP çevreleri ile devrimci sosyalist akım arasında, faşizm konusunda net bir ayırım vardır: İlk öbektelikler Türkiye’de âcil bir faşizm tehlikesi yaşanmakla beraber bir burjuva parlamenter rejiminin hüküm sürdüğünü söylerken, ikinciler mevcut rejimi *bir tür* faşizm olarak tanımlamışlardır.

Bu arada, 1970’lerde CHP’nin özellikle taban örgütlerinin söyleminde de faşizmin bir ‘temel kavram’ olarak iş gördüğünü kaydedelim. 1970’lerde CHP çevresinde bir grup aydınının, partiye “demokratik-sosyalist” veya ‘sahih’ sosyal-demokrat bir müdahalede bulunma gayesiyle çıkardığı *Toplumcu Düşün*’de, faşizm kuramlarına ilişkin ciddi bir derleme makale yer almıştır.

Çetin Özek’in 1970 yılında Ant Yayınları’ndan çıkan *Fa-*

7 Mehmet Aközer, “Faşizme karşı demokrasi cephesi”, *Yurt ve Dünya*, 6, Kasım 1977, s. 275-320.

şizm ve Devrimci Halk Cephesi kitabı, hayli geniş faşizm tanımının ilk kapsamlı örneğidir.⁸ Özek, “Siyasal biçim ne olursa olsun, sınıfsal bir iktidar değişimine karşı çıkış ‘faşizmdir’” tespitinden hareketle, Türkiye ve benzeri ülkelerde bir gizli faşizmin hâkimiyetini haber verir. Özek, sosyal demokrat saf-lara kadar sirayet ettirir bu gizli faşizmi: “‘Anti-empyralist’, ‘düzen değiştirmekten’ yana tezler ardında ortaya çıkan, temelde küçük burjuvazinin yukarıdan ve halk dışından devrimciliğini savunan tezleri dahi, ‘faşist tepki’ içinde kabul etmek zorunluluğu vardır.”

1970’ler boyunca devrimci sosyalist hareketteki faşizm tartışmalarının etrafında döneceği şemayı, bu iki geniş tanımla özetlemek mümkündür. 12 Mart döneminde devrimci sosyalist akımın üç ana güzergâhında yapılan tanımlamalara baksarsak... Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) bakış açısından, 12 Mart rejimi “açık faşizm”, ‘normal’ parlamenter rejim ise “gizli faşizm” olarak tanımlanmıştır. THKO’nun fikrî önderi Hüseyin İnan, 12 Mart Muhtırası’nı, “şekli demokrasi”nin işlerliğini yitirmesi üzerine devreye sokulan “uzun dönemli faşist politika”nın “kalk borusu” olarak tanımlar.⁹ Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) kurucusu İbrahim Kaypakkaya’yı ayırt eden nokta, THKP-C ve THKO tarafından kimi unsurlarıyla ya da kısmen “küçük burjuva devrimcisi” sayılan Kemalizmi faşizm olarak tanımlamasıdır. Özet formülüyle: “Kemalist diktatörlük işçiler, köylüler, şehir küçük burjuvazisi, küçük memurlar ve demokrat aydınlar üzerinde askerî faşist bir diktatörlüktür.”¹⁰

8 Çetin Özek, *Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi*, Ant Yayınları, İstanbul 1970. İlerde ele alacağımız tartışmalarda *Kurtuluş, Devrimci Yol*’un “gizli/sürekli faşizm” tezlerinin “asıl teorisyeni”nin Çetin Özek olduğunu iddia edecektir (KSD, 17: 77).

9 Hüseyin İnan, *Türkiye Devriminin Yolu*, Ulusal Kültür Yayınları, İstanbul 1991, s. 61-62.

10 İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, Umut Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 198-208.

Dönemin en etkili ve yaygın sol hareketi olması, ayrıca faşizme ilişkin tezlerini hegemonik bir ideolojik etmene dönüştürmesi bakımından, Devrimci Yol'un faşizm kavrayışına özellikle eğilmek gerekir.

THKP-C'nin fikrî önderi Mahir Çayan, emperyalizmin temel dayanağı olan işbirlikçi tekelci burjuvazinin toprak burjuvazisiyle ittifak ederek oluşturduğu oligarşik diktanın, *sömürge tipi faşizm* olarak da tanımlanabileceğini söylemişti: “Bu yönetim, ya klasik burjuva demokrasisi ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan ‘temsili demokrasi’ ile icra edilir (*gizli faşizm*) ya da sandıksal demokrasiye itibar edilmeden açıkça icra edilir. Ancak açık icrası sürekli değildir. Genellikle, ipin ucunu kaçırdığı zaman başvurduğu bir yöntemdir.”¹¹

Çayan'ın ‘geçerken’ yaptığı bu niteleme, Devrimci Yol'da, popüler-demokratik hegemonyanın üzerine bina edileceği aslî bir unsura, bir devrimci baş çelişki konumuna yükselsecektir.¹² Devrimci Yol'un, anti-faşist mücadeleyi aslî bir çelişki hattı ve hegemonik bir moment olarak sistematikleştirmesi, 1 ve 15 Ocak 1978 tarihli sayılarında yayımlanan uzun yazı dizisinde billurlaşır. Bu sistematik, Çayan'ın “*sömürge tipi faşizm*” kavramının genişletilmesine dayanır. Buna göre, Türkiye gibi yarı-sömürge ülkelerde, faşizmin özgül koşulları ve biçimi burjuva demokratik devrimini tamamlamış ülkelerdekinden yapısal olarak farklıdır. Emperyalizm evresinde açık diktatörlüğe eğilimli hale gelen tekelci kapitalizm, Batı'da yine de çok derin buhranlar dışında bunu tercih etmez. Gerek işçi sınıfının demokratik kazanımlara sahip çıkan tarihsel deneyimi gerekse burjuva demokrasisinin “ezilenlerin daha iyi aldatılabileceği, daha az maliyetli” bir

11 Mahir Çayan, *Bütün Yazılar*, Atılım Yayınları, İstanbul, 1992, s. 312.

12 Necmi Erdoğan, “Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar”, *Toplum ve Bilim*, 78 (Güz 1998), s. 22-37.

rejim oluşu, egemen sınıfları faşizme başvurmaktan uzak tutar. Ancak, Devrimci Yol, Avrupa ülkelerindeki bu durumu evrenselleştirmenin dogmatikçe olduğu fikrindedir. Doğrudan ‘ortodoks’ bir kaynağa, Dimitrov’a, onun Güneydoğu Avrupa (Balkan) ülkelerindeki özgül faşizm biçimi hakkındaki tespitine başvurarak; burjuva demokratik devrimlerinin tamamlanmadığı ülkelere has, “klasik faşizmden farklı” bir faşizm biçimini ortaya koyar. Kilit saptama, bu gibi ülkelerde faşizmin “klasik biçimlerinden” farklı olarak geniş bir kitle temelini sahip olamayıp, “mevcut devlet kurumları aracılığı –öncülüğü– desteği ile” faşizme yönelmesidir.

Bu analizde, sınırlı-göstermelik demokratik haklara ve parlamento alan açması ve devlette kurumlaşmış terör aygıtları aracılığıyla yukarıdan aşağıya işleme, *sömürge tipi faşizmin*, ona “gizli” ya da “kurumsal faşizm” karakteri de kazandıran özgül veçhesidir. Bu “gizlilik” durumu, emperyalizmin yarı-sömürge ülkelerde oligarşik tekelci sermaye ve feodal güçlerle ittifak halinde örtülü bir işgal yürüttüğünü kabul eden “emperyalizmin gizli işgali” tezi ile bağlantılıdır. Emperyalist egemenliğin devamlı varlığı, gizli faşizme aynı zamanda “sürekli faşizm” karakteri kazandırmaktadır. (Devrimci Gençlik’in *Faşizm Üzerine Birkaç Söz* başlıklı broşüründe, bunun “sürekli açık faşizm” (abc. – T.B.) anlamına gelmediği kaydı düşünülmüştü.) *Gizli-kurumsal-sürekli faşizme* karşı mücadelenin, “klasik” örneklerden farklı olarak, “faşizmin sivil kolu olan MHP’ye karşı mücadele olarak” görülemeyeceği, “mevcut devlete yönelmek zorunda” olduğu vurgulanır.

Öte yandan, *Devrimci Yol*’un 1977 Temmuz başındaki değerlendirmesi, faşizmin, terör ve demagoji yoluyla, “belli bir kitle temeli yaratabildiğini” de teslim eder. Bu kitle dinamiği, “haraç alma yoluyla beslenerek gittikçe yaygınlaşan işsizliğin ortaya çıkardığı lümpen unsurların örgütlenmesi”

gibi bir sosyal temele de bağlanır. Faşist teröre karşı “aktif savunma”ya bu bakımdan hayati önem atfedilir. Faşist saldırganlığın arkasındaki “kabadayılık özlemi ve intikam duygularıyla” harekete geçmiş çapulcu karakteri, aktif bir direnmeyle bozguna uğratılmalıdır ki, kitle tabanını genişletme imkânı bulamasınlar.

Faşizme karşı mücadelenin esas itibarıyla devlete karşı yürütülmesi gerektiği savı, Komintern’in Anti-faşist Halk Cephesi tezlerine de atıfla, bu mücadeleye bir tarihsel *kuruculuk* rolü atfedilmesiyle tamamlanır. Bu *kuruculuk* rolüne ilişkin tez, Türkiye’nin birçok yerinde mahallelerde Devrimci Yol’cuların öncülüğüyle örgütlenen anti-faşist *Direniş Komiteleri* deneyiminde geliştirilecektir. Sadece solcuların da değil, MSP’ye, AP’ye oy veren yurttaşların da katılımının sağlanabildiğine dikkat çekilen bu komiteler, ‘savunmacı’ işlevlerinin ötesinde, “alternatif bir halk demokrasisinin... halkın iktidar organlarının besleyip büyütüleceği” yapılar olarak sunulacaktır.¹³ Anti-faşizme yüklenen ‘kurucu’ anlam, -‘klasik’ gerilla modelinden farklı yorumlanan- silahlı mücadele ile kitle hareketini birleştiren, özgün bir modele dayanak sağlamıştır. Faşist hareketin iç savaş stratejisi doğrultusunda turmandırıldığı ve giderek irrasyonel bir zalimlik boyutlarını kazanan şiddetini -kuramsal açıdan ‘talî’ saymaya devam etmekle birlikte!- âcil, temel sorun olarak politize etmesi, bu modele geniş bir meşruiyet ve etkinlik alanı açmıştır. “Faşizm” ile “halk” arasında kurulan kutuplaşma, -‘olumlu’ anlamda!- muğlak ve esnek (THKP/C’nin ‘ortodoks’ oligarşi-halk kutuplaştırmasından da daha esnek!) bir çağırma mekanizmasını çalıştırmış; böylelikle etkili bir popülist açılıma elvermiştir. Kibar Feyzo’ya “Faşo Ağa” dedirten, eninde sonunda bu popülist açılımdır.

13 *Devrimci Yol*, Temmuz 1979, *Devrimci Yol’dan Seçmeler* (der. Haydar Aslan), Gökkuşuğu Basın Yayın, İstanbul 1996, s. 538-539.

“Sömürge tipi faşizm” tezinin en problemlisi yanı, her ne kadar yer yer “bir kitle temelini muhtaç bulunduğu”ndan söz etse de, faşist hareketin sivil-toplumsal dinamiğini ve ideolojik yeniden üretim zeminini azımsaması, onu salt “terör” ve “demagojiyle” açıklamasıdır. Bununla beraber, “sömürge tipi” vasfına bağlı olarak emperyalizm bağıntısının öne çıkarılmasıyla faşizmin yine dışsallaştırılması, Türkiye’nin toplumsal-sınıfsal yapısının ve bu yapı içinde devlet “geleneğinin” sahiden ‘özgün’ ve ‘yerli’ bir analizinin önüne engel olarak dikilmiştir.

“Sömürge tipi faşizm” tezinin en kapsamlı eleştirisi, THKP-C’nin nasıl devam ettirileceği veya yenileneceğine ilişkin ayrışmada Devrimci Yol ve Devrimci Sol’la birlikte üç ana güzergâhtan birini teşkil eden *Kurtuluş Hareketi* tarafından yapılmıştır. *Kurtuluş Sosyalist Dergi*’nin (KSD) 15. ilâ 20. sayıları arasında (Ağustos 1977-Ocak 1978 arası) yayımlanan “Faşizm Üzerine Notlar” yazı dizisi, faşizmin genel ve yerel analizine ilişkin dolgun bir metindir. Kurtuluş’a göre, “gizli faşizm” vb. terimler anlamsızdır; zira faşizm *açık diktatörlükten* başka bir şey değildir! Hak ve özgürlüklerin topyekûn kısıtlanmadığı parlamentolu bir rejim, ne denli baskıcı olursa olsun, burjuvazinin ‘normal’ sınıf diktasının devam ettiğini, rejimin açık diktatörlüğe yani faşizme dönüşmediğini gösterir. Dolayısıyla Kurtuluş, Türkiye’de faşizmin iktidarda olduğunu söyleyenlerin, ‘özel’ bir faşizm türü tespit etmek adına kavramları bulandırdığını ileri sürer. O dönem Türkiye solunda bütün faşizm tahlillerinde ‘zorunlu okumayı’ teşkil eden Dimitrov’un tarifinin, “genel olarak faşizmin değil faşist diktatörlüğün tanımını” verdiğine dikkat çekerek düşülen şerh önemlidir. Kurtuluş, kendi tanımını, komünizm tehlikesini yani devrimci durumu odağa koyarak verir: “Faşizm, tekeli burjuvazinin, kriz içerisindeki sistemi komünizm tehlikesinden kurtarmak üzere yetiştirdi-

ği tam boy bir reaksiyon hareketi.” Faşizm, egemen sınıflar açısından birinci tercih değil, “sistemin korunmasının son hattı”dır Kurtuluş’a göre; bu nedenle “faşist hareketler devlet tarafından denetimli bir şekilde desteklenirler.” Faşizmin emperyalizmle bağıntısını, ikisini birbirine indirgeyecek şekilde yorumlamamak gerektiği yönündeki uyarısı önemlidir Kurtuluş’un. Keza, faşist ideolojinin demagojik niteliğini, onun “yalandan” ibaret olduğu biçiminde yorumlamamak, bir *faşist ideolojinin* varlığını gözardı etmemek gerektiği yönündeki uyarısı da önemlidir.

Kurtuluş, dikkat çektiği gerekliliğin icabı olarak, faşizmin ideolojik analizine önemle eğilir. Faşizmi, esas itibarıyla sınıf gerçeğini Millet’le ikame eden bir ideoloji olarak tanımlar. “Düzene reaksiyon”un, faşist demagojinin önemli bir unsuru olduğunu teşhis eder. Faşizmi kendisinden önceki benzer aşırı sağ vs. reaksiyoner hareketlerden ayırdeden temel bir farkın, “mevcut devlet aygıtının ötesinde, tabandan gelmesi”, geniş bir kitle desteği yaratması olduğunu vurgular. Kurtuluş, Türkeş ve arkadaşlarının CKMP’yi ele geçirerek MHP’ye dönüştürmelerini de, devrimci sosyalist harekette yaygın olan anlayışın aksine biçimsel bir ayrıntı olarak görmez, önemli bir dönüm noktası olarak belirler: zira faşizme asıl niteliğini kazandıran taban dinamiği, bu noktadan sonra işlemeye başlamıştır.

Faşizmi MHP’yle sınırlamama, onun *sistemdeki* köklerini gözden kaçırmama uyarısının, birçok grup ve yazarın üzerinde durduğu bir nokta olduğunu aktardık. Örneğin Kahramanmaraş katliamının da, MHP’lilerin inisiyatiflerinin ötesinde, “devlet içindeki faşist odaklar” tarafından planlanıp yönlendirildiği yazılmıştır (örn. Tombak, 1992: 27, 116, 175). Bu özel dikkat, elbette meselenin bir yanına ışık tutmakla birlikte, faşizmin kitle dinamiğini –tamamen göz ardı etmiyorsa– talileştirme, onu bir komploya indirgeme ris-

ki taşıyordu. Kurtuluş'un eleştirel yaklaşımı, bu bakımdan önemlidir.

1970'lerin *Birikim* dergisinde Ömer Laçiner'in yazdığı yazılar ise, hem bu noktadaki vurgusu hem de geliştirdiği özgün analiz çerçevesi bakımından kayda değerdir.¹⁴ Laçiner, "her dikta deneyini, mevcut yönetimin her zor kullanma girişimini 'faşizm' olarak niteleme"nin yanlıtıcılığına işaret eder. Ona göre faşizm, ancak seferber ettiği *anti-komünist* tepki ve korkularla anlaşılabilir: "Faşizm, proletarya devrimleri çağında, başta finans-burjuvazi olmak üzere sınıflı toplum içinde yer alan tüm mülk sahibi sınıf ve bağlı zümrelerin varlıklarını sürdürme güdüsünden kaynaklanan kompleks bir anti-komünizmdir." Faşizmin kitle dinamiğini çözümlemeyi, işte bu kompleks yapıyı anlamak bakımından kaçınılmaz sayar Laçiner. Faşizmin zihniyet dünyası, orta sınıfların yaşama içgüdüsünün ifadesi olarak, "doğal kavganın yasalarınca belirlenen bir düzen" özlemine hitap ediyordur. "*Denetim altına alınmayan en ufak bir alan bırakılmayan; herkesin... sürekli bir 'endoktrine' etme işleminin yürütüldüğü örgütlenmelere alındığı*" bir yapı bünyesinde, mitsel bir davaya adanmışlık içinde hiçleştirdiği insanlara 'güvenli' bir aidiyet sunar faşizm. Faşizm ile kendini mülksüzleşme tehdidi altında hisseden orta sınıfların "kendi bilinci" arasındaki uyuşma, bu paradoksal uğrakta kendini gösterir. Bu nedenle, ideolojik mücadeleye büyük önem atfeder Laçiner; bilhassa "orta sınıfların yerleşik önyargılarını okşamak değil sarsmak gereği" üzerinde durur.

Laçiner, Kurtuluş'un şerh düştüğü Komintern tezlerini

14 Laçiner'in bu konudaki yazıları şunlardır: "Faşizm", *Birikim* 4 (Haziran 1975), "Faşizm II", *Birikim* 5 (Temmuz 1975), "Faşist diktatörlük ve 'kitle desteği' sorunu", *Birikim* 17 (Temmuz 1976), "Malatya Olayı - Türkiye'de Faşist hareketin yapısı ve gelişimi", *Birikim* 39 (Mayıs 1978), imzasız Sunuş yazısı, *Birikim* 54-55 (Ağustos-Eylül 1979). Bu yazılara şu adresten erişilebilir: <https://birikimdergisi.com/dergiler/70-lerin-birikimi/2>